

Sosyal Bilim, Etik ve Yöntem

Editörler:

Osman Konuk - Ahmet Kemal Bayram

İçindekiler

Önsöz	7
Bilgi Ahlakı Üstüne Düşünceler	11
Ahmet İnam	
Sosyal Bilim, Etik ve Yöntem:	
Bilginin Parçalanması ve Etik Arayışlar	27
Osman Konuk - Ahmet Kemal Bayram	
Modern Bilim Örneğinde	
Gerçeğin Kuşatılması Sorunu	47
Cemalettin Vatandaş - Burçin Yılmaz Eser - Mehtap Erdoğan	
Sosyal Bilimler ve Postmodernizm	67
Kenan Çağan	
Bilim, Yöntem ve Hermenötik	95
Alim Yılmaz	
Gadamer Hermeneutiğini Sosyal Bilimlere	
Etik Bir Model Olarak Okumak	121
Yılmaz Yıldırım	
Sosyolojinin Ontolojik Haritası:	
Sosyoloji ve Etik	203
Ramazan Yelken	

Sosyoloji ve İktidar	181
Mehmet Karakaş	
Geçmiş - Şimdi - Gelecek Çizgisinde;	
Tarih, Tarihiçi ve Etik	203
Tahir Erdoğan Şahin	
Ahlâk-Hukuk ilişkisi ve Kaynağı Sorunu	239
Celalettin Vatandaş - Burçin Eser - Ayşe Aytül Taka	
İş Ahlâkı Değerlerine İnsan Odaklı Bakabilmek	259
Ömer Torlak	
Ethics, Economic Growth and	
Environmental Issues	275
Dilek Demirbaş	
Max Weber and Clifford Geertz	
on the Objectivity in The Social Sciences	
and the Human Element	291
Ernest Wolf-Gazo	

Bilgi Ahlakı Üstüne Düşünceler*

Ahmet İnam**

Bilgi ahlakının temel sorularından biri, bireysel eylemler göz önüne alındığında “bilgilerimle nasıl yaşamalıyım?” sorusudur. Bunu, ahlakın, insanların bir arada yaşaması ile ilgili onsuz edilemez özelliğini de soruya katarak, yeni bir temel bilgi ahlakı sorusuna dönüştürebiliriz: “Bilgilerimizle nasıl yaşamalıyız?”. Soru, genel olarak, insanın evrendeki yeriyle ilgili, dünya gezegeninde sürdürdüğü yaşamına odaklanarak sorulduğunda: İnsan, bu dünyada bilgisiyle nasıl yaşamalı?” olur. İlk soruya “ben” odaklı, ikincisine “biz” odaklı, üçüncüsüne *hepimiz* odaklı (biz ve onlar!) soru diyebiliriz. Soruyu, bilgi odaklı, bilgi ahlakı sorusuna da çevirebiliriz: “Bilginin ‘ahlaksal karakteri’ nasıl olmalıdır?” Eldeki çalışma bu dört boyutlu bakış içinde kısaca, genel çizgileriyle, bilgi ahlakının temel sorunlarını araştırarak, çözüm önerilerinde bulunmaya çabalayacak. Bu amaçla önce “ethos” kavramından başlayarak, “epistemik ethos” a geçiş yapıp, epistemik ethos’un bilgi, ben, biz,

---

* Bu yazı, yazarın izniyle “<http://www.phil.metu.edu.tr/ahmet-inam/bilgi-ahlaki>” kaynaktan alınmıştır.

**Prof. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

hepimiz odaklarında, deyim yerindeyse, *keşfi* yapılmaya çalışılacak.

Ethos'ta Can Bulan

İnsanların bu dünyada birlikte yaşamalarından ortaya çıkan eylemleri, değerleri, normları, kuralları, karakter özelliklerini kuşattığını düşündüğümüz “dünyaya” *ethos* diyorum. *Ethos*, bir anlamlar alanıdır: İnsan eylemlerine, tutumlarına, tavırlarına, kurallarına verilen anlamlar alanı, anlamlar dünyası.

Ethos, günlük yaşamdaki *ahlaksal durumların*, eylemlerin, değerlerin, topluluk temelinde, yerel, geleneksel, töresel özelliklerini içerdiği gibi, evrensel boyutta *aksiyolojik* kodlamaları, kuralları, değerleri; bunlarla ilgili tartışmaları da kapsar. Bir felsefe disiplini olarak *etik*, *ethosu* konu alır, ondaki değerleri, yargıları, görüşleri irdeler, tartışır, ona öneriler sunar.

Ethos ya da *ethosfer* diyebileceğimiz bu dünya, bu “küre”, insanla birlikte oluştu. İnsan nasıl atmosfersiz yaşayamazsa, *ethosfer*siz de yaşayamaz. *Robinson Crouse* bile, sahip olduğu değerlerle, umutlarla, beklentilerle, görüşlerle, kültürüyle, *ethos* içindeydi.

Ethos'da, sorumluluklar, ödevler, yükümlülükler, haklar, gelenekler, töreler yaşanır. Hukuk, *ethosu* yasalar çerçevesinde düzenleme yapar.

Ethosta can bulan, insan yaşamının anlamıdır.

Epistemik Ethos: Felsefeyle Doğan Ethos

Her bilgi, bir *ethos* içindedir. *Ethos*, *ahlakküre*, ahlak alanı, bilginin doğuşunu, kullanılışını, işlenilişini, değiştirilişini, terkedilişini kuşatır. Ahlak bileşeni, bilginin en temel bileşenlerinden biridir. (Epistemik bileşeni, ontik, ontolojik bileşenleri, tarihsel bileşeni... bilginin diğer bileşenlerini oluştururlar). *Ethosun* da farklı

alanları vardır: *Epistemik Ethos* bunlardan biridir. Sanat *ethosu*, inanç *ethosu*, mesleklerin *ethosları* olabilir.

Bilginin *ahlak kürede* yer almasının dayanağı şöyle açıklanabilir: İnsan, hayvandan farklı olarak, çevresiyle baş edebilmesi, yaşamını sürdürebilmesi için, güdülerinin yanında, bilincine vardığı karar aldığı, seçimini yaptığı bilgilere gereksinim duyuyor. Doğa onu, kararlarında, hayvana göre, bir ölçüde serbest bırakıyor. Dolayısıyla, bilgi ve deneyim kullanma biçimi onu, yer aldığı toplumsal yaşam içinde ahlaksal karar almalarla, seçimlerle, değerlendirmelerle, eylemlerle karşı karşıya bırakıyor. İnsan bilgisinin üretim yapısı, ortaya konusu, dile getirilişi, kullanım biçimi onu *ahlakkürenin* içine sokuyor.

Elbette, bilgi her boyutuyla “*ethos*” içinde değildir. Örneğin, bir matematik probleminin çözüm çabaları için gerekli bilgi, o problemin “iç” yapısıyla ilgilidir; ancak bu problemle uğraşan insanların yaşamlarını etkilediği sürece, *ethos* alanının içine girer dolaylı olarak. *Bilgiküre* (*epistemesfer* diyebiliriz buna) her zaman, tümüyle, *ahlakkürenin* içinde değildir: Bilginin *ahlaksal yatkınlığı*, (bu kavramı birazdan açacağım!) kullanımı, yaşanışı ile ilgili oldukları sürece iki küre arasında bir örtüşmeden söz edebiliriz.

Popper’e atfedilen *üç dünya* kuramını anımsayalım (örneğin, bk. *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, At The Clarendon Press, Oxford, 1979, s. 151-190): Kabaca söylendiğinden insan bilgisinin fiziksel dünyayla ilgili bir boyutu var. Bilgiler, kitaplarda yazılı; bilgisayar “chip”lerinde saklanıyor. Bu yazıların kâğıtlarda, belgelerde okunabilmesi ikinci bir dünyayı gerektiriyor: Algılama, kavrama, anımsama, anlama gibi, psikolojik süreçlerin yer aldığı dünyayı. Bu ikinci dünya yardımıyla, birinci dünyadaki-leri anlayabiliyor, yorumlayabiliyoruz. Bilgi, bu iki dünyada kalmıyor. İkinci dünya, psikolojik olayların olup bittiği *öznel* bir dünya;

oysa, bilginin nesnel bir yapısı var, fiziksel ve psikolojik dünyalardan bağımsız olarak. Bu da, bizi üçüncü dünyanın varlığına götürüyor. Bu dünyada bilgiler tıpkı Platon'un idealer dünyasında olduğu gibi, zaman ve uzamın dışında, olup bitenden bağımsız, değişmeden duruyorlar. (Öklid Geometrisi, Öklid Geometrisi olarak değişmeden duruyor. Geometri, yeni geometrilerin bulunuşuyla -birinci ve ikinci dünyaların yardımıyla-değişiyor, dönüşüyor, geliyor.) Popper'a göre, birinci, ikinci dünyalar, yanıp yok olsa bile, üçüncü dünya, bunlardan etkilenmeksizin varlığını sürdürür.

Üçüncü dünyadaki bilgilerin oluşumu, bu bilgilere erişim, fiziksel bir ortamda, psikolojik süreçlerle gerçekleşiyor. Yalnızca psikolojik süreçlerle değil, "nesnel" bilgiye, bilginin üçüncü dünyasına, toplumsal yaşamla, geleneksel, tarihsel birikimle de ulaşıyoruz.

Bilginin insan yaşamındaki yerini kavrayabilmek için üç dünya yetmiyor: *Ethosu* da işin içine katmamız gerek: Bilginin dördüncü dünyasıdır o: Bilgiler, birinci dünyada kayıtlıdır, resimlenir, fiziksel bir yapıya bürünür; ikinci dünyada algılanır, anlamlar kavranır, üçüncü dünyaya taşınır: Orada fizik yasaları, tarihle, toplumla, ilgili kuramlar, sanat ürünleri yer alır. Oysa, yaşanan bilginin yaşam için anlamı, bilgiyle birlikte var olmanın, bilgiyle bir arada yaşamının anlamı dördüncü dünyayı gerektirir. Bu dünyada ahlak normları, kuralları, toplumsal, kültürel, siyasal, ekonomik boyutlarıyla ortaya çıkar. Birinci dünyada kitapları, ikinci dünyada kitapları "okuyacak" donanıma sahip özneyi, üçüncü dünyada, zaman ve uzamdan uzak bilgileri, dördüncü dünyada bu bilgileri yaşayacak, değerlendirecek, bilgisiyle var olacak, yaşayacak insanın ortamını buluruz. *Epistemik Ethos*: Bilgilerin yaşandığı, bilinçle yaşandığı, sorumluluklarla yaşandığı dördüncü dünyadır.

Günlük yaşamın pratik sorunlarını çözmek, doğayla, hastalıklarla baş etmek, teknolojik, siyasal, ekonomik, kültürel alanlarda atılımlar yapma, kendini koruma amacıyla bilgiler üretmiş, edinmiş insan. Yarattığı mitolojik evrenle, oluşturduğu inanç düzenleri, dünya görüşleri ile bilinmeyeni arayan teorik ilgileriyle bilgilerin ardında olmuş. Bilgelik hemen her dilini, kültürünü geliştirmiş toplumlarda önemli bir erdem, saygın bir toplumsal kurum olmuş. Bilginin *ethosta* yer almasında, bilginin, bilgelik için “ahlaksal karakter” özelliği geliştirmek çabasıyla kullanılmasının katkısı var. Bilginin erdemle birleştirilmesi, bilginin ahlaksal nitelik kazanması, toplumlardaki bilgelik kurumları, kutsallık anlayışları, dinsel inanlarla gerçekleşiyor. Bilginin araştırılması birçok toplumda ruhban sınıfının elinde bulunmuş, bilginin tarihsel gelişiminde.

Bilginin inanç sistemlerini güçlendirmek meşrulaştırmak amacıyla kullanılması, onu *ethosun*, *ethosferin* içine elbette sokar ama, *bilginin kendisinin sorgulanması söz konusu olmadığı için, epistemik ethosun oluşmasına katkıda bulunmaz. Epistemik ethos*, felsefenin doğuşuyla doğdu, çünkü tarihte ilk kez *bilginin kendisine karşı sorumluluk* duyuldu. Bilginin kendisinin araştırılması, onu *kanı* (doksa)dan, gerçek bilgiye yükseltmeye çabalama, hakikatın dile getirildiği bilgiyi bulmaya uğraşma; bilgiye, bilginin doğru, haklı kılınmış, temellendirilmiş, irdelenmiş, yoklanmış, sınanmış, eleştirilmiş, tartışılmış bilgi olmasına duyulan sevgi, *epistemik ethosu* doğurdu: Bilgelik sevgisi, felsefeyle doğdu, *epistemik ethos*. *Ethosu* zenginleştirdi, *ethosa* bilgi boyutunun damgasını vurdu.

Bilgi, salt üç dünyada yaşanan bir insan başarısı değil: *Epistemik ethos*, işte , bilginin ahlaksal sorumluluğunu taşıma, bilginin doğruya ulaşmasında duyulan, yaşanan, taşınan epistemik kaygı, bu *ethosun* içinde yer aldı. *Epistemik ethos*, “kapalı” bir *ethos* değildir. “Meydanda”dır, herkese açık, kamusal bir özellik taşır. Yaşa-

nan deneyimler, elde edilen birikimler, bilgi olarak yaşanacaksa, bu dördüncü dünyayla, *epistemik ethos*la birleşerek olabilir.

Bu bütünleşme bir başarıdır, bilgi ahlakının bir başarısı. Eskilerin “muktedir olmak” sözüyle dile getirdikleri, Türkçemizdeki fiillerin son ekleri olarak kullanılan “bilmek”, ilginç bir biçimde bilginin, bilmenin bir özelliğini yansıtmaktadır. Örneğin, yapabilmek, yapmaya gücü yetmek, yapmayı başarmak anlamlarını taşır. İşte *bile-bilmek*, bilmeyi başarmak, bilmeyi bir anlamda bilmek, bilmeyele yaşayabilmektir. Bilgi ahlakı, *bile-bilmeyi*, bilmeyele başarmayı, bilmeyele yaşamayı, bilmeyele anlamayı, kavramayı, mutlu olmayı, hedefe ulaşmayı, sorun çözmeyi, seçimler yapmayı, karar almayı araştırır; görüşler geliştirir, yorumlar yapar. Bu açıklamaya çalıştığım anlamıyla *bile-bilmek*, bilgiyle ahlaklı olabilmek, insan olabilmek demektir. Bilmek, bu özel anlamıyla, her zaman *bile-bilmek* değildir. Bildiği halde bilgisini yaşayamayan insan, deyim yerindeyse *bile-bilmeyen* insandır.

Bilginin Ahlaksal Yatkinlığı

Erdemli insandan söz edebildiğimiz gibi, erdemli bilgiden söz edebilir miyiz? Bilgiye erdemlilik özelliği yüklenebilir mi? Bilginin ahlaksal karakteri olabilir mi? Bilgi bir ahlak öznesi değil, elbette, iradesiyle karar alıp, eylemde bulunabilen. Hiçbir bilgi, insan yaşamına etkisi açısından masum değildir. “Bilgiler ahlakça yargılanamazlar, kullanana göre ‘iyi’ ya da ‘kötü’ olurlar” yargısı *epistemik ethos* içinde anlamlı görünmüyor. Bilginin *epistemik ethos* içinde bir ahlaksal yatkinlığı (propensity) vardır. Elbette, kimi bilgileri “ahlaksız” kimilerini “ahlaklı” diye nitelendirip, onları “yargılamak”, yasaklamak, kimilerinin insanlar üstünde baskı kurmak için öğrenilmesini zorunlu kılmak, “*epistemik ethos* diktatörlüğü” anlamına gelir. *Ethos*ta bir felâket (katastrofi) demektir. “Bilginin, *epistemik ethosa* yakışanı nasıl olmalıdır?” sorusu, “temellendi-

rilmiş bilgi, haklı kılınmış bilgi nasıl olmalıdır?” sorusundan çok uzakta gelmiyor bana. *Epistemik ethosa* yakışan bilgi, *erdemlilik* *yatkınlığı olan* bilgi, ulaşılması, yaşanması uygun bilgidir. Böyle olmayan bilgi, “kötüdür, ortadan kaldırılmalıdır, diyemeyiz. Bilgiler edinmeyi, üretmeyi özgür kılmak *epistemik ethosun* temel ilkelelerinden biri. İnsana, ahlaksal yatkınlığı olmayan bilgiden kendini korumayı öğretmek gerekiyor.

Peki nedir bu *epistemik erdemler*?

Bilginin açık, olgulara dayalı, düzeltilebilir olması gerekir. (Olgusal bilgiden söz ediyoruz!) Dilsel anlatımı bozuk, anlaşılmaz, olguları çarpıtan, hiçbir zaman yanlışlanmasına izin vermeyen bilgiler, *ahlaksal yatkınlığı* olmayan bilgilerdir. Bilgi, olgular üstüne bir savsa, açıkça dile getirilmiş, olgularla karşılaştırılabilir olmalı. Doğruluğu kabul edilmiş diğer bilgilerle çelişmemeli. Paylaşılabilir, çözümlenebilir, irdelenebilir, iletilebilir olmalı. Bilginin dayandığı temeller araştırılabilir. Diğer bilgilerle karşılaştırılabilir, eleştiriye açık, düzeltilmeye uygun yapı taşımalı. Kendini saklamadan ortaya koyabilen bilgi olmalı.

Erdemli bilgi, elbette doğru olmayı hedefler. Sınırlarını göstermeye çabalar. Açık ve içtendir.

Yukarıda sözü edilen bilgiler olgulara ilişkin, gözlemlenebilir, olabildiğince ölçülebilen alana ait bilgilerdir. Sanatla, dinle, felsefeyle, tarihle, toplumla, folklorla, günlük yaşamla, geleneksel kültürle ilgili bilgilerin kendi başlarına ahlaksal yatkınlıkları için ne diyebiliriz? Bu çalışma böyle bir genel çerçeveyi aramayı hedeflemiyor. Bilginin *ahlaksal yatkınlığı*, *epistemik ethostaki ahlak durumlarında* tek tek kullanılışından çıkarılabilir. Hem ahlakça “iyi” hem de “kötü” kullanılan bilgilerin yatkınlıklarının *belirsiz* ya da *etkisiz* olduğunu söyleyebiliriz.

Kısaca, olgulara yönelik bilginin, açık, içten (art niyet taşımayan, belli strateji ve taktikleri içinde barındırmayan) doğruluğu (epistemik anlamda) hedefleyen, eleştiriye açık, yanlışılanmayı, düzeltilmeye izin veren, paylaşılabılır, iletilebilir bilginin epistemik erdem taşıdığı söylenebilir.

Bireysel Bilginin Epistemik Ethostaki Yeri

Bilgimle benim aramda nasıl bir “ilişki” vardır? olmalıdır? Bilgimle nasıl yaşamalıyım? Bana yakışan bilgiyi nasıl edinebilir, yaşayabilirim?

Bedenim, içimden ve dışımdan gelen, etkilerin, uyarıların etkisi altındadır. Beden, gerek kendi işleyişi ile ilgili fizyolojik, nörolojik yapısından kaynaklanan gerekse çevresinden gelen “bilgilere” açıktır. Duyu organlarımıza bir ses, ışık dalgası, bir koku, bir dokunma olarak ulaşarak, iç organlarımızdan ve dışımızdan gelen “enerji dalgaları”, kendimizden ve çevremizden bize “mesajlar” taşırılar. Bunlara *bilinti* diyorum. Bilintiler en “ilkel”, en “başta” olan, belki çoğunun ayırdına varamadığımız, deyim yerindeyse, üzerimize yağın *mesaj yağmurlarıdır*. Bunların bir bölümünün ayırdına varılarak, organizmaya kaydedilmesi, bilinç düzeyine çıkarılmaya çalışılması, bilinç eşiğine getirilmesiyle *bilintiden veriye* ulaşılır. Verinin işlenmesi, bizim onu *kani* düzeyine çıkarmamız demektir. Veriyi belli bir biçimde yoğuran bilinç, “kani” sahibi olur. Kani, biyo-genetiko-ekolojik açıdan, insan türünün varlığını sürdürmesi için gerekli bilgi düzeyidir. Kanının düzenlenip, sistemleştirilerek sorun çözümünde kullanılabilmesi, kanının ötesinde bir bilgi düzeyine ulaşması, benim *bilce* sözüyle dile getirdiğim aşamaya erişmemize yol açar. Bilce, kanının bir öteki aşaması, teknisyenlik, mühendislik düzeyinde sorun çözmeye yönelik teknik bilgidir. Birçok mühendisin, tıp doktorunun, meslek insanının bilgileri bilce düzeyindedir. *Bilgi* ise, bilcesini uzmanlığının ötesinde geliş-

tirmeye çalışıp, bilcesinin temellerini araştıran insanların erişebileceği düzeydir. Günlük dildeki “bilgi”, belki “kanı”yı, “veri”yi ya da “bilce”yi dile getiriyor olabilir. Bu yazımdaki anlamıyla bilgi, dar uzmanlık alanından öte, bilenin, bildiğinin mantıksal, tarihsel, kültürel, epistemolojik köklerine erişmesini hedefleyen çabalarıyla ortaya çıkan etkinliği ve ürünleri dile getiriyor. Bilginin yaratıcı biçimde, kişinin kendi yaşantılarına özgü donanımının katkılarıyla zenginleştirilmesi *özgül bilgi* düzeyini belirtir. Birey olarak insanın erişebileceği en “yüksek” bilgi düzeyinin “özgül bilgi” düzeyi olduğunu düşünüyorum. Özgül bilgi, içselleştirilmiş, diğer bilgilerle bütünleştirilmiş, varsa tutarsızlıklarının, eksikliklerinin, özürlerinin farkında, bireyin *kendisinde yerleşmiş* (indwelled) oturmuş, sindirilmiş, üzerinde yorumların, eleştirilerin, yaratıcı atılımların yapılabileceği bilgidir. Özgül bilgi, bireyin, bireyliğine, biricikliğine özgü bilgidir. Bireye “oturan”, tam yakışan bilgidir. Böyle bir birey, *epistemik ethosun* erdemine, *epistemik erdeme* sahiptir. *Bilgi erdemlidir*.

Bilgi erdemli biri, bilgiye karşı sorumluluk duyar, sorumluluk taşır. Bilgiye karşı sorumluluk taşıma, onu *epistemik ethosun* insanı yapar. *Bilgi kürede* (havaküre, suküre gibi...) yaşar o. Bilgiyi yaşar. Bilgisini içinde “damarlarında”, “hücrelerinde” duyarak yaşar. Bilginin değerini bilir, yükseltmeye çabalar. Özgül bilgisiyse, çağının bilgisini *emanet* almıştır. Bu emaneti korumak, emanete ihanet etmemek, emaneti yükseltmek zorundadır. Bilgiyi bütün içtenliğiyle omuzladığı, taşımaya, geliştirmeye çabaladığı ethosun yüksek değerlerine erişirmeyi düşündüğü için, özgül bilgisinin *örtük* bileşenini keşfe koyulur.

Örtük bileşen (Tacit Dimension), bilgimizin içindeki bilinilerden oluşur. Biz, Michael Polanyi'nin deyimiyle, dile getirdiğimizden fazlasını biliriz (*Personal Knowledge*, Harper and Row Publishers, New York, 1962). Bilintilerimizin, veri, kanı, bilce

düzele ulaşmasında farkına varmadığımız, farkına varıp, ifade edemediğimiz boyutlarının keşfi, bilgi ahlakının sorumluluklarındanadır. Emaneti taşımak, öğrenmeye açık olmak demek. Olabileceğimizi olmaya, bilgimizi taşıyan, kendimizi, bedenimiz, duygularımız, düşünme yeteneğimiz, çevremizle birlikte geliştirmeye çabalamak demek. İç dünyamızın derinlikleriyle bütünleşmiş özgül bilgimizin gücünü farkedip, kendimize ve bilgimize yönelttiğimiz duyarlılığımızı yitirmemek demek.

Çağımızın eğitim sistemlerinde, adına *bilgi* denmesine karşın, kökleri, anlamı anlaşılmadığı için *bilce* düzeyinde kalan bilgilerle, bilgi edinme yollarıyla, özgül bilginin ardına düşmüş insanları yetiştirme olanağımız çok az. İnsanlar içselleştiremedikleri, içlerine sindiremedikleri bilgilerle okullardan diplomalar alıyorlar. *Epistemik Ethosta* bilgiye karşı, kendi bütünlüklerine, farklılıklarına karşı sorumluluk duymayan insanlar dolaşüyor. Kendilerine bilgi diyenlerin çok azı epistemik ethosta yaşıyor, yaşayanların da çok azı epistemik erdemi taşıyabiliyor.

Bilgi ve Öteki: Epistemik Ethosta Bir İlişki

“Benim ben olmamda bilginin yeri nedir?”, “bilgimle ben, nasıl ben olacağım?”, “bilgimle nasıl yaşayacağım?” sorularının yanıtlarının arandığı *ben odaklı bilgi alanından, epistemik ethosun* bir başka alanına, biz odaklı bilgi alanına geçişte soracağımız sorular şunlar olabilir: “Bir başkasıyla yaşayışımda bilginin yeri nedir?”, “Öteki insanla birlikte yaşamayı sürdürmek için, bilgimi nasıl paylaşacağım?”, “Nasıl bir bilgi, ötekiyle yaşama olanağı sağlar bana?”.

Bilme, çok farklı düzeyleri içinde (bilinti, veri, kanı, bilce, bilgi, özgül bilgi...) ötekiyle olan ilişkimi etkiler, belirler. Ötekini bir kalıba, “kategoriye” koymaya, onu sınıflamaya, çerçeveyeyleyip, onun o olmasını görmezden gelerek, kendimize göre belirlemeye mi yol açar bilgi? Bilgi, kullanır, ele geçirir, sömürür mü karşıdakini?

Hangi bilgi ne gibi nitelikleri olan bilgi, beni diğer bir insanla birlikte var olmama (dost, arkadaş, sevgili, komşu olarak örneğin...) yardımcı olur? Nasıl bir bilgi engeller, nasıl bir bilgi destekler? Bizim, birlikte, bilgiye olan tavrımız ne olmalı ki, bilgi bir arada var olabilmeyen, yaşayabilmenin bilgisi olsun?

Epistemik ethosta bilgi, yaşayabilmenin, yaşamayı başarabilmenin bilgisidir. Bilebilmek, sağlığa, sahteciliğe, yüzeyselliğe düşmeden, insanın kendi bedeninden, duygularından, düşünme yeteneğinden, çevresinden, kültüründen, geleneğinden gelen olanaklarla, kendine yakışan yaşamı, kendine yakışan bilgi düzeyi ile yaşayabilmek demektir. Bilebilen, bilgi erdemi sahibi kişi, bunu kendi kendisiyle, bir başkası olan, ötekiyle yaşayabilendir.

Öteki ile yaşamada, ben, ben olarak, o, o olarak, bana göre öteki olarak bizi yaşamaktadır. Bilgi, saygının, özenin ayrı ayrı bireyler olarak bir arada olabilmeyen, bu biraradalığın “biz”ini oluşturmak başarısını taşır içinde. Birlikte yaşamak, birlikte var olmak bilgisi, ne teorik ne de Aristoteles’in örneğin *Metafizik*’inde söylediği anlamda *pratik* ne de pragmacı düşünürlerin terimleriyle *pragmatik* bilgidir. Ötekiyle var olmak, kendimizle var olmayı gerektirir. Bir anlamda kendimize de, ötekiyizdir. Kendimizle, ötekiyle var olmak bilgisi, *anlamayı* ve *gerçekleştirmeyi* içeren bir bilgidir. Anlamak ve gerçekleştirmek, dönüşmek demektir; diğer bir deyimle, *olmak, oluşmaktır*. İşte, yazımın başında sözünü ettiğim *bilebilmek* budur. Bilmek, nasıl yapılacağını bilip yapmamak değil; bilip, anlayıp, gerçekleştirmektir: Hem de özgül bilgiyle. Ötekiyle yaşamaya bilgisi, iki kişinin birlikteliğinden oluşan, önceden konulmuş kalıpların dışında, iki kişinin ortak yaşantılarından, paylaşabildiklerinden kaynaklanan bilgidir, bir yaratı olan bilgi. Kalıplarla yaşanan birliktelikler, kişilerin özgül bilgilerini kullanamadıkları, gerçekleştiremedikleri birlikteliklerdir. Yaşayanların dönüşmedikleri, birbirlerini dönüştürmedikleri birliktelikler.

İnsan henüz iki kişi olarak, birey olmayı, öteki olarak kendi, kendi olarak öteki olmayı; özgül bilgileriyle özgülleşen birliktelik bilgilerini oluşturmayı bilmiyor.

Epistemik ethos, yalnızca iki kişi olarak var olmayı başarmakla üretilecek, iki kişinin dışındaki koşullara, “üçüncü” konumdaki insanların etkilerine karşın, bu “ikili özgülleşim bilgilerini”, bilgi erdemi olarak içinde taşıyor. Epistemik ethosun güçlenmesi, birliktelikleri başarabilen insanların gerçekleştirdikleri bilgilerle olanaklı.

Bilgi Dünyadaki Yeriyle Ahlakkürede

Ahlakküredeki bilgi, *epistemik ethostaki* görünüşüyle karşımıza dört ayrı yapısıyla çıkıyor dünya ölçeğinde (bireysel, ikili ilişkiler ölçeği dışında).

1. Bilgi Sağlığı
2. Bilgi Hukuku
3. Bilgi Teknolojisi
4. Bilgi Yönetimi

1. *Bilgi sağlığı*, epistemik hijyen, belki ayrı bir çalışma alanının, henüz temelleri bu kaygı açısından atılmamış yeni bir alanın, deyim yerindeyse *epistemiyatrinin* konusu.

Bilgi, bilgi ahlakı açısından sağlığını koruması gereken insan yaşamında yeri başka hiçbir şeyle doldurulamayacak bir varlık. Nasıl korunacak bilginin sağlığı? Sağlıklı bilgi nedir? Hastalıklı bilgi ne? Hastalıklı bilgi, cana, canlılığa, yaşama katkısı olmayan bilgidir. Yaşama karşı olan bilgi. Yaşama karşı olma, bilginin alnında mı yazıyor? Yoksa, yaşama karşı oluş, bilgiyi kullanmada mı yatıyor? Elbette bilgiyle eyleyenlerin, bilgi eyleyicilerinin sağlığı, bilgi sağlığı bilginin *ahlaksal yatkınlığı* (bilginin eyleyicisiz, kendi

başına ahlaksal değeri) kadar, onun, canlılığa, cana katkısı kadar etkiler. Bilginin değeri, onun evrendeki yaşama katkısıyla belirlenir. Sağlığıyla belirlenir.

Sağlıklı bilgi, olgusal savlar içerdiğinde “doğru” olan, doğruluğu sınamaya açık bilgidir; mantıkça tutarlı bir yapı taşır; tutarlılığında sorunlar varsa bunu farketmeye çalışır, gerekçelendirir. Açık bilgidir. Kısaca, epistemik ahlakı olan, erdemli bilgidir.

Canlı, tazelenen, tazelenmeye, yenilenmeye açık bilgidir. Eleştirilere duyarlı, savlarına “ters düşebilecek” bulguların üstünü örtmeyen bilgidir. Sağlıklı bilgi, sezgilere, sonata, örtük bilgiye açıktır. İnsanın bedeni duyguları, düşünmesi ve çevresiyle iki kişinin sağlıklı yürümesine yaratıcı atılımlarda bulunmasına olanak sağlar. Sağlıklı bilgi, sağlıklı yaşanan bilgidir. Eyleycilerinin güvendiği, sorumluluğunu taşıdığı, onları özgül bilgiler geliştirmeye götüren bilgidir.

Sağlıksız bilginin sağlıklı hale getirilmesi, *bilgisel sağaltım* (terapi) bilgi türüne (sanat, bilim, inanç düzeni gibi...), içinde yer aldığı alana, bağlama bağlıdır. Bu bilgiyi yaşayacak olanların, bu bilgiyle eyleyeceklerin, bu bilgiyle ne denli uyum içinde oldukları, bu bilgiyi ezbere, kör bir biçimde veri ya da kanı, hatta bilce düzeyinde kullanıp kullanmadıkları, sahip oldukları bilginin ne denli bilincinde oldukları, bu *bilinç ufkunu* kendi bireysel bütünlükleri doğrultusunda, bedensel, duygusal, düşünsel, çevresel açıdan özümseyip özümsemedikleri, bilgi sağlığının *sağlıklılık* ölçütlerini oluşturmada önemli noktalar olarak görülüyor.

Elbette, sağlıklı yaşam için, sağlıklı ruhsal, düşünsel bütünlük için, sağlıklı bilginin ne olduğu araştırmalarla ortaya çıkacak. *Epistemiyotristleri* önemli görevler bekliyor !

2. Bilgi hukuku, insanın bilgiyle yaşamasını düzenleyen hukuktur. Her insanın bilgi edinme hakkı var. Öğrenme, öğrenerek ken-

dini geliştirme hakkı. Her insanın bilgiye karşı duyduğu, duyması gereken *epistemik* bir sorumluluk vardır. Hiçbir insanın bilgi sahibi olarak kendini geliştirme hakkını ortadan kaldıramazsın. Ama bilgiye karşı duyulan sorumluluk, onu hangi ortamlarda, ne adına kullanmamız, öğrenmemiz, kimlere öğretmemiz konusunda bizi dikkatli olmaya çağırıyor.

Her türlü bilgi herkese açık olmalı mıdır? Bu bilgilerin kullanımı, alımı satımı hangi ölçülere göre düzenlenmelidir? Bilgiyi belli bir kazanç karşılığı satıyor olmak, bilgi satışıyla geçimini sağlıyor olmak (danışmanlık, her türlü öğretmenlik...) ne gibi yükümlülükler getirir?

Bilim alanında geliştirilen bilgilerin ne adına, kime hizmet ettiğini düşünmek, *epistemik ethosu* var kılan en önemli ilkelerden biri değil mi? Bilgi sahibi *olmakla*, bilgi sahibi gibi *görünmek* arasındaki uçurumun kapatılması, başka türlü söylersek, bilimde hırsızlığın, kopyacılığın önlenmesi, araştırma hilelerinin ortadan kaldırılması nasıl bir ahlaksal, hukuksal düzenleme gerektirir?

Epistemik hukukun gelişebilmesi, *epistemik ethosu* var kılan temel ilkelerin, bu ethosun temel yapı taşlarının, ortaya konması, taranması, belirlenmesiyle gerçekleşebilir.

3. Bilgi Teknolojisi. Bilgi üretiminin, dağıtımının, bilgiyi işleyip geliştirmenin, *bilgi mühendisliğinin* temel ahlak ilkelerini sorgulayıp, tartışmak çağımızın önemli sorunlarından biri. “Bilgi güçtür” ilkesi, modern düşüncenin önemli bir ilkesi olmuş. Bu güç, şimdi, teknolojik düzenle birleşmiş durumda. Bilginin çağımıza vurduğu damga, onunla iş yapılır, üretilir, güç elde edilir oluşunun damgasıdır. Bilgi paradır. Siyasal güçtür, iktidardır. Toplumsal konumdur. Tüketilecek metadır. *İnsanın bilgisini bilgisizce kullanmasının* sonucunda ortaya çıkan paradoksun, trajedinin, ironinin yaşandığı bir anlamda hazin bir çağın adıdır, bilgi çağı. İnsan, bilgisinin al-

ında eziliyor. Bilgi bombardımanı altında kalıyor. Sayılamayacak kadar çok dergi, kitap, gazete, televizyon kanalı bilgisayar sayfası bilgi yağdırıyor. Bilginin niceliksel olarak, iletiminin, üretiminin artması, teknolojinin güçlenmesi, *epistemik ethosun* güçlenmesi anlamına gelmiyor. Bu bilginin dağıtımında kullanımında, üretim niyetinde, amacında, hedefinde insanı insan kılan değerleri ortadan kaldıracak özellikler varsa, bunlar maskeleniyor, farklı kılıklarda sanki erdemmiş gibi sunuluyorsa; insanlar bu bilgilerle yalan söyleyebiliyor, birbirlerini kullanabiliyor, bunun sonucunda da mutsuz oluyorlarsa, bilgiye sahip olmanın sorumluluğunu yeterince kavrayamamış bir dünyada yaşıyorsak, *epistemik ethosu* kara bulutlar sarmışsa, bilgi teknolojilerini daha akılcı, daha verimli biçimde geliştiriyor olmanın bu gezegendeki yaşama katkısını sorgulamak gerekir.

4. *Bilgi Yönetimi*, bilgi politikaları, *epistemik ethosa* hayat verecek, onu besleyecek yönde oluşturulabilirse, biraz önce sözünü ettiğim *ahlaksal çökkünlüğün* önüne geçebilme şansına erişilmiş olur.

Bilgiyi, sağlığı, üretimi, aktarımı, tüketim teknolojileri (eğitim de bu teknolojilerden biridir !) hukuksal düzenlemeleri ile, yaşamı, yüksek değer bilinciyle işleyecek, örgütleyecek, yorumlayacak bilgi yönetimlerine gereksinmemiz var. Bunu, yine bu konuda araştırma yapan, bilginin nasıl “yönlendirilmesi”, insan yaşamı için nasıl düzenlenmesi gerektiği konusunda kafa yoran, bilgi üreten, araştırmacılar, bu araştırmalara dayanan eylem insanları sağlayacaktır. İnsan bilgisi arttıkça bilgisiyle nasıl yaşayacağını bilemez mi oluyor? Bildikçe bilememe ironisi, çelişkisi, paradoksu, bir vehim mi, yoksa gerçekten yaşanıyor mu? *Bilgi yönetiminin temel hedefi, bu paradoksu* ortadan kaldırmaktır. Bilgi insan için, güzel, hakça bir dünya içindir. Neden insan, bildiği, fark ettiği halde, bilgisini sürekli geliştirdiği halde, bilgisiyle nasıl mutlu olacağını,

haksızlıkları nasıl kaldıracacağını, nasıl daha yaratıcı, daha anlamlı bir dünya kuracağını bilemiyor. Neden, insan, bunca bilgisiyle, bunca yetersiz, bunca acılı? Bilgi, yaşamının güzelleşmesine yetmiyor mu? O halde özür kimde? Nerede? İnsanda mı? Bilgisinde mi? Yaşamın kendisinde mi? Bilgimi nasıl bilmeliyim, bilgimle nasıl yaşmalıyım sorularıyla geliştirilmeye çalışılan bilgi gerçekten talep edilen bir bilgi midir? Hani ilkokullara bir zamanlar adı “hayat bilgisi” olan, yaşama bilgisi, ayrı bir bilgi midir yoksa, bilgilenirken edinmemiz gereken, zaten öğrendiklerimizin içinde olan bir şey mi? Örneğin, ben fizik öğrenirken, bu bilgimle nasıl kendimi geliştireceğimi, mutlu olacağımı, erdemli bir insan olacağımı da öğrenmiş oluyor muyum? Yoksa, sadece, kimi öğrencilerin “bunları neden öğreniyoruz? Ne işimize yarayacak?” sorularıyla sınırlı, pragmatik, yararçı bir anlayışla sınırlı mı bilgi anlayışımız?

Bilgimizin bizi nasıl insan yapacağını biliyor muyuz? *Epistemik ethos*, bu sorulara yanıt arayarak kendisini geliştirecek, *bilebilen*, bilgisiyle anlayan, düşünen, eyleyen, *bilgisiyle olabilen*, insanların yolunu dört gözle bekliyor olsa gerek.

Sosyal Bilim, Etik ve Yöntem: Bilginin Parçalanması ve Etik Arayışlar

Osman Konuk*
Ahmet Kemal Bayram**

Her insan, hayatını, beşerî varoluşun hakikat, güzellik ve erdem imgesinin bir arayışı ve temsili, en azından onun bir parçası olarak gerçekleştirmek ister. Bu yönelmeye ilişkin kavramlara sahip olsun ya da olmasın, bu doğal durum her tür göreliliğin ve özneliliğin ortak kesenidir. İnsanın ontolojik, epistemik ve estetik ilgilerindeki bu doğal bütünsellik değişmese de bu temel arzuya yönelik kaynaklar, araçlar yöntemler ve kurumlar değişmektedir. Bu değişimin bir kırılma olarak üzerinde ittifak edilen kavramlaştırılması modernlik olarak bilinmektedir. Modernlik, tarihsel ideal tipiyle Aydınlanma, Aydınlanma da Habermas'ın nitelendirmesiyle “tamamlanamamış bir proje” olarak tanımlanırsa, bu dönemden itibaren bilgi, bilim, etik ve yöntem konuları, geleneksel öz ve biçimlerinin dışında bambaşka bir çerçeve ve eksende, bir tür sıfır noktası belirlenerek tartışılmaya, belirlenmeye ve işlen-

* Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi.

** Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi.

meye başlanmışlardır. Topyekun doğal ve kendiliğinden değişme, dönüşümsel bir nitelik kazanmıştır. Bütün bilgi alanları bilimsellik normlarına indirgenmiş, bilgi- erdem birliği ve bu birliğin oluşturduğu anlam bütünlükleri parçalanmış ve bütün bu uğraşlara ilişkin kurallar rasyonel-empirist standart ve normlara uygun bir metodolojiyle çerçevelenmiştir. Bu yazı, modern dönemde bilimin merkezi rol oynadığı genel uygarlık kazanım ve başarılarıyla eşzamanlı süreçte ortaya çıkan, geri döndürülemez boyutta yıkım ve sorunlarla ilişkili epistemik, etik ve yöntemsel sorunları teorik düzeyde tartışmayı ve terimin Kantçı anlamıyla kritize etmeyi amaçlamaktadır. Bu kritik tartışmada, etik ve yöntem sorunları sosyal bilim çerçevesi esas alınmıştır. Çünkü sosyal bilimde etik büyük ölçüde yönetime, yöntem de etiğe ilişkindir.

I.

Bilimsel faaliyetler de diğer tüm eylemler gibi etik bir boyut taşısa da son dönemlere kadar, özellikle eleştirel yönü ağırlıklı olan post-modern yaklaşımların sorgulayıcı tutumunun ardından, nesnellik dairesinde bilim ile etik arasındaki bağlantıyı reddeden hâkim yaklaşım ciddi kayıplara uğramıştır. Modern bilimin oldukça geniş ve karmaşık bir sosyal kurum olduğu gerçeği çerçevesinde, özellikle bilimsel araştırmada etiğin önemi adeta yeniden keşfedilmiştir. Bilim ile etik arasındaki bağlantıyı örnekleyen çok sayıda örnek olayı ele alan Resnik'e (1998; 1) göre, etik ile bilim arasındaki bağlantıya yeniden hayatıyet kazandıran üç ana nedenden bahsetmek mümkündür. Bunların birincisi, özellikle Soğuk Savaş dönemi boyunca gerçekleştirilmiş genetik mühendisliği, embriyo klonlanması, İnsan Geni Projesi gibi alanlarda yürütülmüş gizli deneylerle ilgili oluşturulan kamu oyu baskısıdır. İkincisi ise bilim adamları ve hükümet yetkililerinin belgelediği ve etik açıdan sıkıntılı sayılabilecek tutumların (intihal, sahtekarlık, fonların kötüye kullanımı vs.) çoğalmasındır. Üçüncüsü ise bilim ile sanayi ve

iş dünyası arasında artan etkileşimle beraber ortaya çıkan bilimsel değerler ile iş dünyası değerleri arasındaki etik çatışmalardır. Bu çatışmalar bilgi mülkiyeti, bilimsel faaliyetlerin mali boyutu, bilim adamının üniversite ile adına gizli araştırmalar yaptığı sanayi arasında kalması gibi örneklerde daha da belirginleşmiştir.

Tüm bu gelişmeler, bilimsel çabada etik boyuta yönelik ilgiyi kıskırtmış ve üniversite, iş dünyası ve bilim toplulukları bilim etiğiyle ilgili ders, konferans gibi etkinlikleri müfredatlarına dahil etmişlerdir. Bu gelişmelerde dikkat çeken en önemli nokta, bilim-etik ilişkisinde ilginin daha ziyade uygulamalı etik ya da araştırma etiği etrafında yoğunlaşmasıdır. Ancak asıl tartışılması gereken nokta, bilim ile etik arasındaki ilişkinin meta etik boyutunun niteliği ve bir eylem olarak bilimsel faaliyet ile etiğin ayrı alanlar olarak görülmesinin ardındaki epistemologico-ideolojik varsayımlardır. Buna göre toplum da doğa gibi bilinebilir, düzenlenebilir ve denetlenebilir.

Doğa bilimleri ile sosyal bilimlerin birbirinden tamamen ayrı iki alan hatta iki kültür olduğu varsayımının (Snow, 2001), dile getirilmeyen ama ima edilen normatif bir içeriği vardır. Buna göre doğa bilimi bir biçimde daha modern, daha Avrupalı ve daha erildir (Komisyon, 1996;64). Hatta o kadar ki bu anlayışın 18. yüzyıldaki karakteri, 'iyi bilimin' her şeyin çaresi olacağına kesin inançtır (Benton, Craib, 2008; 181). Bu iddianın, Comte'da ifadesini bulan 'bilimin üstünlüğü' ilkesiyle muhkemleştirildiği açıktır. Yaklaşık yüzyıl boyunca söz konusu iyi ve üstün bilim anlayışı, üstesinden gelemeyeceği kriz ve sorunlar baş gösterinceye kadar sorgusuz kabul görmüş ve bilimsel bilgi yegane meşru bilgi biçimi olarak onaylana gelmiştir. Bu çerçevede Calhoun'a (2004: 954-955) göre, sosyal bilim fikri tamamen bilimciliğin ve ulus-devlet anlayışının hâkim olduğu modern dönemlere ait bir fikirdir ve

17-19. yüzyıllar arasındaki dört önemli gelişme, sosyal bilimlerin ortaya çıkışında önemli rol oynamıştır:

(i) 17. yüzyılda ortaya çıkan bilimsel devrim oldukça önemlidir. Bu devrim, birikimsel empirik proje olarak bilim anlayışını ortaya çıkarmış ve bunu, bilginin kamusal olarak paylaşımını savunan dünya görüşü ve araştırma ile beraber yayıncılığın da ilerlemesini sağlayan sosyal kurumların oluşmasıyla tamamlamıştır. Bu yeni anlamıyla bilim, tümevarımsal araştırma ile önermelerin açıkça test edilmesi ve empirik kanıtlara dayalı kuramların formüle edilmesini birleştirmiştir.

(ii) Modern devletin (hem ulusal sınırlar içinde/içeride hem de sömürgelerde/sömürgeci türlerde) doğuşuyla, devlet hem bilimin müşterisi olmuş hem de bilime ilgilenecek alanlar açmıştır. Devletler, siyasanın temeli olarak bilgi arayışına girmiştir. Ayrıca, akademisyenler hangi siyasaların daha iyi işleyeceği hangilerinin işlemeyeceği, daha iyi bir yönetim için hangi etkenlerin gerektiği ve hangi devlet örgütlenmesinin insan özgürlüğünü daha güçlendireceği gibi meseleleri anlamaya çabaladıkça, devletin kendisi de önemli bir bilim nesnesi haline gelmiştir. Bununla yakından ilgili bir başka durum da bir devlete ait halkın, siyasetin ötesinde ulus kavramı olarak tanımlanması, 'toplumun' birbirine bağlı, bütünleşmiş ve tarih boyunca gelişen bir varlık olarak tasarlanmasına önemli katkıda bulunmasıdır. Yani sosyal bilim, sınırlarını belirleyen, çalışma alanını veren devlete tabi bir çaba olarak var olmuştur (Komisyon, 1996: 30).

(iii) Modern çağa damgasını vuran ticaretin, iş bölümünün, sanayinin ve sermaye birikiminin aşırı derecede büyümesi, hem toplumu inceleme yönünde bir dürtü hem de siyasal yönetimin etkileriyle, değişim örgütlenmenin toplumsal kaynaklarını birbirlerinden ayırt etmenin temelini oluşturmuştur. Örneğin, nasıl ki ulus fikri, toplumu kendi tarihi çerçevesinde kültürel olarak bütünleşmiş bir varlık olarak

görme iddiasındaysa, modern iktisat fikri de toplumun kendi üretici kapasitesinde yer alan maddi dönüşümler kadar bilgi çerçevesinde de gelişebileceği şeklinde bir anlayış getirmiştir.

(iv) Modern dönemin başlarında Avrupalılar, dünyanın daha önce hiç şahit olmadığı devasa boyutlarda keşif projelerine girişmişlerdir. Bu çabalar, kültürel biçim ve pratiklerdeki devasa farklılıkları ortaya koyarak sosyal bilimlerin yolunu açmıştır. Misyonerler, yöneticiler ve nihayet antropologlar akrabalık, aile, hane ekonomisi örgütlenmesi, iktidar hiyerarşileri, dinî sorumluluklardaki uzmanlaşma ve gençlerin eğitime yönelik yaklaşımları anlama çabasına girmiştir.

İdeolojiler, diğer toplumsal sektörlerde olduğu gibi bilimsel faaliyetlerde de ortaya çıkar ve zaten Rönesans'tan beri bilimin dünyayı bilme teşebbüsündeki baskın tarzı, yöntemi oluşturan tam da bu bilim ideolojisidir. Modern Kartezyen epistemolojinin ürettiği bilimin (Orta Çağ sonrası) temelindeki ideoloji, bilimle beraber gelişmiştir. Modern öncesi tüm beşerî birikimi inkar etme üzerine inşa edilen bu ideolojinin en önemli bileşeni, gerçek bilimin tecrübeye dayalı olması gerektiğine inanan pozitivist eğilimdir. Çünkü pozitivist eğilime göre, dünyada gerçekten ne olup bittiğinin nesnel ve evrensel yargıcı, tecrübeyle yapılan sınamadır (Rollin, 2006; 15). Bu tutuma göre bilimi diğer bilme biçimlerinden ayıran en önemli özelliği, bilimin tüm iddialarını tecrübe, gözlem ya da deney manipülasyonu aracılığıyla geçerli kılma vurgusudur. Bu açıdan bilimsel ideolojinin de en önemli iddiası, anlamlı tüm iddiaların empirik olarak doğrulanması gerekliliğidir. Bu çerçevede dinî, ahlâkî, metafiziksel yargılar bilim açısından sadece ilgi alanı dışında nitelendirilmiyor aynı zamanda anlamsız oldukları da iddia ediliyordu. Bilimi, başta etik olmak üzere diğer insanî süreçlerden yalıtın neo-pozitivist yaklaşım bunun güzel bir örneği olmasının yanında bu yaklaşımın ömrünün kısalığı açısından imkânsızlığının da bir göstergesidir. Yani etik, neo-pozitivist

açından hiçbir şekilde bilimsel faaliyetin bileşeni olamazdı çünkü etik yargılar onaylanabilir ya da yanlışlanabilir nitelikte değildir. Pozitivizme göre empirik ve bilimsel olarak etik yargılar anlamsızdır. Olgularla değil de değerlerle ilgili olan yargılardan dolayı etik bilimin ilgi alanının dışındadır, hatta bilim değer bağımsız, etikten bağımsız bir faaliyettir anlayışı yerleşmiştir.

Modern felsefe ve dolayısıyla zihniyet iki ana gelenek üzerine inşa edilmiştir. Bu gelenekler, bilimsel ve teknolojik araçlar marifetiyle sosyal ilerlemenin mümkün olacağını iddia eden Baconci empirik gelenek; diğeri de sarsılmaz mutlak bilginin yegane aracını bilinç olarak işaret eden Kartezyen rasyonalist gelenektir. Her iki geleneğin de ortak noktası, tam anlamıyla özerk bir özne anlayışına dayalı olmalarıdır. Bu özne kendi amaçlarını gerçekleştirmek adına bilim ve teknolojiyi üretebilecek, denetleyebilecek ve bütünüyle yönetebilecek niteliklere sahip bir varlık olarak resmedilir (Keulartz vd., 2004; 5). Çünkü akıl sahibidir. Bilen, muktedir özne anlayışı açısından Kartezyen düşünce ile bütünleşen Bacon'un metodolojisinde bilim adamı –ki bu bilim adamı imajı modern dönemlere damgasını vurmuştur-, bütün idollerinden arınarak saf bir bilincin temsilcisidir ve arınmışlıkla bütün hakikatlere ulaşabilecek etik bir kahramandır. Bu etik kahraman, ironik bir biçimde bilimle etik arasındaki kopuşun da hazırlayıcılarından. Çünkü bilgi artık 'kendini bilmeye' yönelmiş ve daha "iyi" bir yaşam adına erdem hasadı aracı değil, bir iktidar formudur ve önce doğayı ardından da toplumu denetim altına alma aracıdır. Bacon'dan sonra, başta erken Wittgenstein olmak üzere, mantıkçı pozitivist anlayışın baskın bilimsel paradigması, etik-bilim bağına koparmış; öncelikle gerçek bilim olarak doğa bilimlerini işaret etmiş ve ardından sosyal bilimler için de olgudeğer ikiliğini kurumsallaştırmıştır. Bu ayırım, doğa bilimlerinin kazandığı prestijin ardından bütün bilimler için ortak bir meto-

doloji öngörmüş ve bilimin ağırlık merkezi, *problemden yöntem*e doğru kaymaya başlamıştır. Bu kayma, en formalist uygulamalarla, örneğin en azından Türkiye özelinde bir metot fetişizmine dönüşmüş, kendi başına *pseudo*-bilim üretmiştir.

Modern anlayışın karşılaştığı en ciddi sorun olan ve zaman zaman kriz olarak tezahür eden otorite zayıflaması gerçeğinin epistemolojik ve etik boyutları da vardır. Hakikat ve bilgi anlayışındaki değişimler, otoritenin zayıflamasına yol açmıştır. İnsandan bağımsız, onun dışında bir düzenin var olduğu (ilâhî, doğal yasalar, tarihin yasaları) anlayışının hâkim olduğu dönemlerde düzen, insan iradesinin bir ürünü olarak görülmez, daha geniş, kapsayıcı bir düzenin parçası olarak algılanırdı. Yani insan otoritesi, bireysel tercih ya da iradeden daha 'katı' olan bir takım temellere dayanırdı. Düzen iradeye bağımlı ve sistemin dışsal olan ödül ve ceza kaynağı olmayan bir niteliğe büründü. Toplumsal ve siyasal yapı, beceri ve iktidar aracılığıyla hareket ettirilebilecek, zorunluluğu olmayan ayarlamalar bütünü olarak gündeme geldi. Dünyanın büyümesi bozulunca düzen de yapay ve sadece irade-tercihin ürünü olarak görülmeye başlandı. İrade de düzen gibi yapaylaştı ve insanın arzu tatminini sınırlayacak, aşkın olandan 'ötelelerden' gelen sınırlar yok oldu. Eski görüşlerin ölmesiyle beraber hakikatin bilgisine sahip olduğu düşünülen ruhban ve asillerin hiyerarşik haklılaştırmaları da sona erdi. Günümüzde bu rolü bilim üstlendi ve kitleler için mucize, gizem ve otoriteyle özdeş olan bu bilgi aracılığıyla belli başlı azınlıklar hem doğa hem de toplum üzerinde geniş iktidarı elde ettiler (Schaar,1989:29). Bu çerçevede, bilim modern dönemde her ne kadar kendini etikten bağımsız bir alan olarak görse de bilimin kendisi ilginç biçimde anlam ve dolayısıyla değer üreticisi konumuna gelmiştir. Toplumun dolayımında örgütlendiği mutlak anlam temeli, belli bir mutlak etrafında şekillenir ve bu açıdan modern dünyada bilim ve teknolojiye olan

inançla bilim, bu mutlaklık işlevini yüklenmiştir. Dogmatik bilimciliğin temel dayanağı olan, “insanî hakikate erişimi sağlayacak tek yol, doğa bilimlerinin yöntemleridir” şeklindeki iddia, tek hakikat ideolojisine dönüşmüş ve bilimin anlam üretmedeki mutlak konumu daha da kuvvetlendirmiştir (Findlay, 1999; 426).

Modern bilim kendi iddialarını standartlaştırmak ve güçlendirmek için metodolojiyi temel almaktadır ve neredeyse takip edilen yol, yolun gittiği noktadan daha önemli olmaya başlamıştır. Böylece bilim ideolojisi kuşaklar arasında aktarılmakta ve doğallaştırılmaktadır. Sanki Platon, Konfüçyüs, Aristoteles, İbn-i Haldun gibi insan bilgisinin ana temsilcileri, modern bilimsel metodolojiyle çalışmışlar gibi düşünülmektedir. Kuhncu anlamda insanlık tarihinin yegane paradigması, modern paradigma imiş gibi bir kanaatin işlenmesi de yine bilim ideolojisinin önemli unsurlarındandır.

Pozitivist bilim anlayışı, bilimi nesnel, hem tarih hem de kültürden bağımsız bir faaliyet olarak görür. Ancak bu bilimsel ideoloji günlük bilimsel uygulamalarla uyumlu değildir, hatta bu ideolojik içerikler en iyi ihtimâlle gerçek bilimsel davranışı yöneten kanunlar olmaktan ziyade arzulanan ideallerdir. Bu ideolojinin önemli bileşenlerinden biri de bilimin ve dolayısıyla bilim adamının kendini hakikat arayışına adanmış ve sıradan insan güdülerini aşmış bir insan olarak resmetmektir. Bilimin değer bağımsız, etikten bağımsız bir faaliyet olarak algılanması gerektiği şeklindeki bilimsel ideolojinin söz konusu bileşeni, akademik dünyada hep aktarılagelmiştir. Bilim adamı olmak için iyi bir insan olmak aranan ölçütlerden biri değildir. Burada sorun iyinin ölçülemezliği değil, ideolojik olarak bilim anlayışında öncelikli olmaması ya da hiç yer almamasıdır (Rollin, 2006 15-19). Bu idealleştirmelerde bilim adamı epistemolojik olarak tüm bilgisini kendi tanımlanmış uzmanlık alanından almaktaydı ve sosyal bağlamın dışında

bir varlık olarak resmedilmekteydi. Oysa bilim de bir meslektir ve hiç kimse bir meslek, akademi ve devlet dairesi olmaksızın kimse hakikat arayışına giremez. Bilim adamı da geçim sağlayan üretimi yapmak zorundadır (Rollin, 2006; 250) ve bu üretimin gereklilikleri ile sürekli sınırlanır. Bu çerçevede sosyal bilimler açısından düşünüldüğünde, örneğin devletin öncelikleriyle, devletin sponsor olduğu akademik çevrede araştırma yapan bilim adamının ürettiği bilimsel ürünlerin sonuçları çeliştiğinde bilim adamı kendi aleyhine son derece asimetrik bir durumla ve ahlâkî ikilemlerle yüz yüzedir (Benton, Craib, 2008; 20). Ayrıca, bilimsel araştırma fonlarının arkasındaki iktidar merkezleri de doğrudan ya da dolaylı olarak araştırmanın yönelimini manipüle edebilir. Bu manipülasyonlar araştırma süreçlerinden de öte problem alanlarının belirlenmesini, sonuçların kullanılmasını ve bütün olarak bilimsel bilginin nihai anlamını ortadan kaldıracak riskleri barındırır. Aynı şekilde bilimsel projelerin kapsamı genişledikçe maliyetler artmakta ve bu nedenle kamu ve özel kuruluşların fonları, mali bağımlılığı kaçınılmaz kılmaktadır. Mali bağımlılık da özerkliği kendiliğinden tehlikeye atmaktadır. Böyle bir durum bilim adamının sonuçları manipüle etmesi, kendi üzerine sansür uygulaması, bilimsel problemlerin belirlenmesindeki seçicilik, gibi tamamen ahlâkî sorunlarla yüz yüze gelmelerine yol açar. Dahası, bilim adamlarını sonuçlarını öngöremedikleri stratejilerin bir parçası ve aracı yapmaktadır. Sonuçta bilimsel problemlerin etik değerleri değil ama ticari değerleri ön plana çıkmaktadır ve 'kendini insanlığa adanmış bilim adamı imajından' hızlı bir kopuş gündeme gelmiştir.

Modern bilim metafiziği bilim dışı bir alan olarak tanımlarken, kendi metafiziksel temellerini görmezden gelmektedir. Derrida'nın işaret ettiği gibi, bilimin terminolojisi de dahil olmak üzere, tüm terminolojiler metafizik köklerden beslenmektedir ve

bu çerçevede bilim mantık merkezci metafizik kökenini göz ardı etmektedir (MacCarthy, 1990; 146-164). Bu açıdan bilimsel bilginin epistemik temelleri kaçınılmaz olarak aşkın, etik bir boyut taşır ama ilginç olan ahlaki bilimin dışına atan tavrın yine kendi başına ahlâki bir tavır olmasıdır (deneyler için insan yerine hayvanların kullanılması bunun en güzel örneğidir.).

Oysa kendiliğinden ve zorunlu olarak aslında o bilim adamı da ait olduğu sosyo-politik, kültürel, iktisadî yapıların ürünüdür. Fakat modern bilim adamı, ideal tipi kendini ‘uzay boşluğunda yüzen bir bilinç’ (Burke, 2001; 33) gibi görme eğilimindedir. Böylesi bir yaklaşım, bilimi, tarih ve felsefe dışı bir faaliyetmiş (Rollin, 2006; 29) gibi gösterir ki bu da ideolojik bir yargıdır. Gerçekte olan, kendi gerçek konumunu örtük olarak mutlaklaştırmaktadır: Örneğin, “ben tarafsızım, dolayısıyla benim dışındaki tüm alternatifler bir tarafın çıkarlarını gözetir” ifadesinde olduğu gibi. Bu açıdan Marcuse’ye (1964;190) göre, siyaset bilimi ve sosyolojinin empirik çalışmaları, özellikle istatistiksel olanlar, yeterince ussal değildir. Çünkü bu yaklaşımlar olguları yaratan ve onların işlevlerini belirleyen somut bağlamdan yalıtıldıkları ölçüde birer gizemleştirmeye, ideolojiye dönüşmektedirler. Bu açıdan gerçek bağlam, toplum kuramı ile birlikte ele alınmalıdır.

II.

Bilim ile etik arasındaki bağlantının kopma nedeninin, epistemik ve metodik kaygulardan ziyade bilimin meslekleşmesiyle ilgili, olduğunu belirten Toulmin’e (1979; 29) göre, bilimsel kurumsallaşmanın, uzmanlaşma, gruplaşmanın -epistemik olarak cemaatleşmenin- (Arslan, 1992) ve bilimin bir meslek olarak keskin bir şekilde tanımlanmasının sonucudur. Hatta ‘scientist’ terimi bile ‘artistten’ mülhem, 1840’ta doğmuştur. Bu meslekleşmeyi tanımlayan temel ilke ise ahlak ve değerden bağımsız bir rol seti oluş-

turma, dünyayı olduğu gibi betimleme çabasıdır. Bu bilim adamı rolü, 1930'lara, yani görelilik ve öznellik perspektiflerinin bilim alanına da sirayet ettiği döneme kadar, iyice yerleşmiştir. Bu yerleşik ve yaygın saf bilim adamı imajının sarsılmasında II. Dünya Savaşı'nın yıkıcı sonuçlarının, çevre felaketlerinin, gen teknolojisi alanındaki gelişmelerin önemli bir yeri vardır.

Oysa bilimin kavramları ile ahlakın değerlerinin kategorik olarak farklı dünyalara ait (Engelhardt, 1976; 35) olup olmadığı kendi başına önemli bir sorudur ve Kantçı teorik akıl, pratik akıl ayırımına dayanan bu varsayım felsefi alandan toplumsal alana taşındığında çok anlamlı olmamaktadır. Çünkü bilimsel faaliyet topyekun toplumsal eylemlerin bir parçasıdır ve bilim, bilim adamlarının yapıp ettiklerinin üstünde ve dışında bir şey değildir. Bilimsel bulgular ile bilimsel faaliyet süreci etik açıdan farklı kategorilerdir. Bu açıdan Bronowski'ye (akt. Engelhardt, age.) göre, bilimin bulgularının etik açıdan yansızlığı söz konusu edilebilse de bir bütün olarak bilimsel faaliyet süreci, etik ile iç içedir. Çünkü bu süreci işleten bilimin öznesi; özgül toplumsal, kültürel arka planla beraber ve bireysel açıdan rasyonel ve irrasyonel güdülerle donanmıştır. Bütün bunların yanında, hakikate araçsal olmayan bir biçimde yönelen insan -ki bu, kendini bilime adanmış bilim insanının temel iddiasıdır-, aynı anda hem etik hem de bilgi temelli bir davranış içindedir. Bu yönelimde iyi ve doğru, Platoncu erdem ve bilgi özdeşliği, en saf biçimiyle iç içe yer alır. Bilim, diğer tüm insanî faaliyetlerimiz gibi temelde, kendimize ve dünyaya ilişkin değer yargularımızdan doğar (Engelhardt, 1976; 37). Çünkü bilgi değerlidir. Aynı çerçevede Toulmin'e (1979; 27) göre, iyi bir bilimin entelektüel gerekleri ile iyi bir yaşamın etik gereksinimleri arasında net bir sınır çizmek imkânsızdır. Çünkü bilim ile uygulaması birbirine yaklaştıkça, bilim adamları için gi-

derek artan biçimde etik sorunlar ve kamusal sorumluluklar ortaya çıkmaktadır.

Kısaca bilimin değer bağımsız bir faaliyet olduğu iddiası, modern düşüncenin ürettiği mitlerden biri olarak kendi başına bir ideolojidir (Rollin, 2006; xii). Bu ideolojinin damgasını vurduğu 20. yüzyıl, aynı zamanda bilim temelli bir yaşamın insanlığa altın çağı getireceği yönündeki iyimserliğin de yüzyılıydı. Ancak insanoğlunun, bilimsel devrimin ürettiği devasa bilimsel birikimi ve teknolojik gelişmeyi (Keulartz vd., 2004; 6) yönetebilecek bilgelik düzeyinde olup olmadığından şüphe duyulmaya başlanmasıyla bu iyimser hava dağılmıştır (Rollin, 2006; 2). Çünkü yine aynı yüzyıl içinde yaşanan tecrübeler (örneğin çevre kirliliği), bilgi ve bilgiyi bütünleyen iktidarın yeniden üretimini yönetme becerisiyle ilgili belirsizliğin varlığını ortaya çıkarmış; yine bu gelişmenin gizli maliyetleri olduğu anlaşılmıştır. Nükleer felaketler, çevre kirliliği, bilim dünyasındaki skandallar, alternatif tıp arayışları (ki bu alanda ABD’de yılda 29 milyar dolar harcanyor) bilime olan güveni sarsmış ve bir anda Rollin’in ifadesiyle ‘bilimin büyü’sü’ bozulmuştur. Rollin (2006; 6) bunun en önemli nedeni olarak bilimsel topluluğun, bilimsel faaliyetten doğan çok sayıda etik meselelerle ilgilenmekteki başarısızlığını işaret etmektedir.

Etik ile bilimin birbirinden yalıtılmış alanlar olarak düşünülmesi, ideolojik bir tutumdur. Çünkü sosyal ve siyasal bir bağlamda gerçekleştirilen bilimsel faaliyet, kaçınılmaz olarak hem epistemolojik hem de ideolojik açıdan etik tartışmalar ile iç içedir. Öznel boyutlar barındıran etik tartışmalardan arınmış, tam anlamıyla nesnel bir bilim iddiası ideolojik bir mittir (Resnik, 1998; 4). Zira bilimsel araştırmayı yönlendirecek tutumun ne olması gerektiği; bilim adamının siyasal-sosyal konumu, bilimsel faaliyetin siyasal, ahlâki, sosyal sonuçları vs. hepsi birer etik meseledir.

Sonuçta bilimsel faaliyetlerde kaçınılmaz olarak etik imaj ve metaforlara başvurulduğu, bilimsel teorilerin de etik alanı etkilediği söylenebilir. Paradigmatik olarak bilimsel teoriler, yöntemler, öncelikler ile *zeitgeist* arasında bir uyum ve karşılıklılık - örneğin Einstein'ın görelilik teorisi, 20. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vuran çoğulcu ve görelilik anlayışıyla eşzamanlılığı; yine Aristotelesçi doğa felsefesi ile mantığın skolastik öğretisiyle bütünleşmesi; Kartezyen düşünce ile modern özne anlayışının birlikteliği- vardır. Bu birliktelik, sadece paradigma düzleminde değil, bilimsel disiplinler arasında bile söz konusudur. Örneğin, özünde biyolojik terminolojiye ait olan evrim, organik, morfoloji gibi kavramlar sosyoloji ve siyaset bilminde değişim ve ilerleme ile karşılanmıştır.

Bilim insanî bir faaliyettir ve hiçbir insanî etkinlik kültürel bağlamından bağımsız olarak anlaşılabilir; bilim bu açıdan bir istisna değildir. Bilimin öznesi aynı zamanda kültürel ve dolayısıyla ahlâki bir öznedir. Bilim insanı bilim yaparken mesleki rolü gereği davranabilir ama bu rol zaten kültürün temel bileşenlerinden olan etik tarafından önceden biçimlendirilmiştir. Bilim adamından mesleki olarak değer bağımsız eylemde bulunması beklentisi vardır fakat Weberci (Weber, 1996; 200) anlamda insan davranışları bir bütündür ve gerçek düzlemde birbirinden ayrılamaz ve hatta bir meslek olarak bilim, plütokratik nitelik arz eder. Sosyal teori açısından da bilgi sistemi geniş toplumsal sistemin bir parçasıdır. Dolayısıyla bilgi ve bilim toplumsal, tarihsel, kültürel, siyasal olarak inşa edilir.

Hatta hangi bilme tarzlarının geçerli ve ayrıcalıklı olduğu sosyal olarak belirlenir (Lopez, Robertson, 2007; 205). Belli başlı bilgilerin geçerli ve itibarlı bir tarzda dolaşıma girmesi belli başlı sosyal süreç ve ilişkilerin oluşmasıyla ilgilidir. Foucaultcu anlamda söylem oluşumu marifetiyle epistemik bir otoritenin oluşumu

geniş anlamda sosyal, kültürel ve siyasal imkân ve koşulları gerektirir. Bu açıdan bilimin üretiminde daha demokratik koşulların oluşturulması ve toplum kesimlerinin bilim üretim sürecinde daha etkin olmaları yönünde önemli çalışmalar vardır. Bilimsel süreçlerin teknokratik karar alma mekanizmalarından kurtararak daha demokratikleştirilmesi, bilimin özellikle topluma karşı sorumluluğunu teminat altına alacak bir çare olarak görülmektedir. Ancak uzmanlık/demokrasi zıt ikiliğinin nasıl aşılacağı ciddi bir sorundur. Meşru bilgiyi meşru olmayan bilgidan ayıran öge, söylem oluşumunun çerçevesidir. Bu söylem çerçevesi aynı şekilde bilimin daha geniş sosyal ve siyasal bağlamının sınırlarını da çizer. Olgü değer ayırımına dayalı bir bilim anlayışı da aynı şekilde söylemin ürünüdür (Lopez, Robertson, 2007; 206). Hâkim söylem dairesinde refah, sağlık ve bilgi ekonomisi sembiyotik bir tarzda karşılıklı bağlantılanır. Bilim tarihi açısından bakıldığında modern bilim anlayışının köklerinde de *değerlerin* devrimsel olarak dönüşümü vardır. Bilim sosyolojisi her tür bilginin toplumsal, tarihsel ve kültürel olarak belirlendiğini iddia eder (Bohman, 1994; 237). Bu iddianın içerdiği görelilik ve belirsizleştirme riski, bilginin imkânı sorununu üretmektedir. Bu durum, geleneksel bilginin hakikat ve etik arayışındaki birikimini kendiliğinden yadsımakta, kuşku ve karamsarlığı artırmaktadır. Oysa bilgi, üretim ve içerik açısından toplumsal ya da tarihsel sınırlılıklara sahip olsa da hakikat ve erdem arayışının evrenselliği ve mutlaklığı, bütün bu sorunları aşan ve yaşamla bağlantısını kuran bir niteliktir.

III.

Bu çerçevede bilimde teori/praxis ikiliğini aşmada, referansını ve çözümlemesini toplumsal yaşamın içinden ve insanî ilgilerden alan sosyal bilim ile etik ilişkisinin birbirini tamamlayıcı öğeler olarak görmek (Birnbacher, 1999; 321), hem gerçekçi hem de gereklidir. Aslında, etikten bağımsız bir sosyal bilim anlayışı, kendi

dayanağı olan etiği ironik bir biçimde doğal ve zorunlu kabul etmektedir. Oysa böyle bir ayırım, kurgusal olarak mümkün olsa da gerçekçilikten uzaktır.

Siyaset biliminin, bir sosyal bilim olarak inşasında büyük rolü olan Almond (1946; 293), bilim adamının etik bir işlevi zorunlu olarak yüklendiğini şöyle ifade etmektedir: *Özellikle sosyal bilimlerde bilim adamının işlevi özünde etik niteliktedir. Çünkü bilim adamından beklenti, 'iyi amaca' giden 'doğru yolu' keşfetmesidir ve bu beklentiye göre böylesi bir işlev bırakın bilim adamının göreviyle çelişmesini, bu hem bir insan hem de bilim adamı olarak onun sorumluluğunun özünü oluşturur.* Yani, araç etik dışı, amaç etik yüklü olamaz.

Hume'a göre de 'bir kişi filozof (ya da bilim adamı) olabilir ama öncelikle insan olmalıdır' (*İnsan Doğası Üzerine*). Bilim adamı da tüm korku, arzu, duygu, önyargı, hatalarıyla bir insandır.

Dallmayr (1974; 926) içinde yaşadığımız çağın ilerleme ile umutsuzluğun karışımının damgasını vurduğu bir çağ olduğunu belirterek, bu karmaşanın asıl nedeninin bilimsel devrimin yol açtığı 'bilgi patlaması' ile bu gelişmeyi dengeleyecek tutum, değer düzenlemesinin ortaya çıkmaması olduğunu ifade eder. Hatta bilim ile amaç arasında karşıtlık durumunun ortaya çıktığı açıktır. Çünkü bilimin ussal çözümleme araçlarını mükemmelleştirdiği derecede pratik ahlâkî muhakeme becerimiz her geçen gün daha fazla dumura uğramaktadır. Günümüz teknolojisi konforla beraber riskler getirirken, tercih ölçütleri belirsizleşmektedir. Dallymayr (2003; 421) ana sorun olarak bilim ile amaç arasındaki kopuşun ortaya çıkardığı ahlâkî belirsizliği ve umutsuzluğu temel sorun olarak vurgulamaktadır. İnsanoğlu bilim ve teknoloji alanında elde ettiği düzeye uygun bir etik geliştirememiştir. Aynı çerçevede Touraine'e (2007; 184) göre, modernliği tanımlayan

en derin çelişki, nesnel düzenin çözülüşü karşısında öznel değerlerin varlığıydı.

Bilim, insan-insan ve insan-doğa ilişkisini dönüştürme kapasitesini artırdıkça, bu kapasite ve iktidarın kullanımından doğan etik sorunlar artmaktadır. Mesele sadece bireysel etik, tercih, bireysel özgürlük meselesi olmaktan çıkmış ve yoğun olarak tartışılmaya başlanmıştır. Genetik mühendisliği, tıp gibi alanlardaki uygulamalar (organ nakli, bağış, kürtaj) meseleyi neredeyse sosyal olarak belirlenen bir zorunluluk haline getirmiştir. Bir endüstri koluna dönüşen özellikle biyoloji, tıp gibi bilimler dairesindeki faaliyetler, güçsüzlerin konumlarından istifade eder ve bir bütün olarak halkı sömürür ya da ihmal ederler. Çünkü günümüz toplumsal örgütlenmesinde insanların çoğu kendi yaşamlarını denetim altında tutabilecekleri refah ve sosyal iktidardan mahrumdur. Bu açıdan Lewontin'e (1971; 799) göre, bilim adamı kendini sürekli sosyal olarak sorumlu hissetmeli ve araştırmanın gittiği nokta ne olursa olsun cesaretle bu yolu takip etmelidir.

Bilimin teknoloji olarak somutlaşması sürecindeki hızlanma ve günlük yaşamda bilim ve iç içe girdiği teknoloji, gündelik yaşam dahil oldukça ve insan yaşamını daha fazla belirledikçe, bilim etik ilişkisi daha karmaşık ve hassas bir hâl almıştır. Heidegger'in işaret ettiği gibi 'modern teknolojinin hükümranlığı' altında yaşayan insan çelişkili bir biçimde modernliğin hümanist söyleminin kurbanı olmuştur. Günümüz teknolojisi, kültürün hemen her boyutuna nüfuz etmiş ve mutlak bir hakimiyet kurmuştur. Sonuçta adeta teknoloji de bilim, sanat, felsefe, din gibi gerçeği açığa çıkarma ve anlam üretme becerisi kazanmıştır. Çünkü teknolojik ürünler insanlara belli başlı roller biçer ve yeni iktidar ilişkileri üretir, geniş bir sosyal düzlemde hem zihniyet hem de ahlâkî değerler üzerinde (örneğin kontraseptif kullanıldığında üreme ile cinsellik arasındaki bağlantının koparılması ve kürtajın tartışılmayacak

kadar neredeyse normalleşmesi) önemli değişimlere yol açarlar (Keulartz vd.; 2004; 8-10).

Bilim ile etik arasındaki ilişkinin niteliğini daha iyi kavramak adına disiplinler arası ve meta yaklaşımlar bir ihtiyaçtır. Modern dönemin özgül başarıları ortadadır ama bir bütün olarak bakıldığında bu başarının en önemli maliyetinin insan bilgisi, zaman, mekan dolayısıyla bilincin parçalanmasıdır. Bilimsel faaliyeti gerçekliğin tümel bağlamından koparmak ciddi sonuçlar doğurur. Çevre felaketleri ile 'Nazi biliminin başarıları' bu kopukluğun sonuçlarıdır. Nazi doktorlar, salt biyoloji ya da tıp açısından düşünüldüğünde çok önemli başarılar elde etmişlerdir ama nihai sonuçların yıkıcılığı açısından bir felaketin ana nedenleri olmuşlardır. MacIntyre'a göre bunun ana nedeni, tümellerin bilgisi ile tikellerin bilgisi arasındaki bağın koparılmasıdır (akt. Engelhardt; 1976; 38). Aynı çerçevede bilim ve etik ilişkisine ait literatür tarandığında biyoloji, tıp, genetik gibi belli alanlarda tartışmanın yoğunlaşp, aşırı popürleşmesi de ayrı bir etik sorundur.

Bilim ve teknoloji dairesinde hızlı, dinamik dönüşüme ayak uyduracak nitelikte etik dönüşümün de sağlanması açısından esnekliği söz konusu olan etik yaklaşımların ön plana çıkarılması önemli bir sorundur. Ya da etik çözümlerinin bilim ve teknolojiadaki hızlı gidişe ayak uydurması gerekmektedir. Bilimin bulguları etik açıdan yansız olabilir ama bilimsel faaliyet için böyle bir yansızlık söz konusu değildir. Bilim ile etik birbirleri üzerine inşa edilir; etik kaçınılmaz olarak bizim akıl yürütme ile elde ettiğimiz kararlarımızı etkiler, bilimin hakikat arayışındaki esin kaynağı ise etikdir.

Kaynaklar

- Almond, G. A. (1946), "Politics, Science, and Ethics", *The American Political Science Review*, Vol. 40, No. 2 (Apr., 1946), ss. 283-293.
- Arslan, H. (1992), *Epistemik Cemaat, Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Benton, T. I.Craib (2008), *Sosyal Bilim Felsefesi*, (çev.) Ü. Tatlıcan, B. Binay, Bursa: Sentez Yayınları.
- Birnbacher, D. (1999), "Ethics and Social Science: Which Kind of Co-operation?", *Ethical Theory and Moral Practice*, Vol. 2, No. 4, Justice in Philosophy and Social Science (Dec., 1999), ss. 319-336.
- Bohman, J. (1994), *New Philosophy of Social Science*, Cambridge: Polity Press.
- Burke, P. (2001), *Bilginin Toplumsal Tarihi*, (çev.) M. Tunçay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Calhoun, C. (2004), "Social Sciences", *The Social Science Encyclopedia*, (edt.) A. Kuper, J.Kuper, London:Routledge.
- Dallmayr, F. (2003), "Cosmopolitanism: Moral and Political", *Political Theory*, Vol. 31, No. 3 (Jun., 2003), ss. 421-442.

- Dallmayr, F. R. (1974), "Toward a Critical Reconstruction of Ethics and Politics", *The Journal of Politics*, Vol. 36, No. 4. (Nov., 1974), ss. 926-957.
- Engelhardt, H. T. Jr. (1976), "The Roots of Science and Ethics", *The Hastings Center Report*, Vol. 6, No. 3 (Jun., 1976), ss. 35-38.
- Findlay, E. F. (1999), "Classical Ethics and Postmodern Critique", *The Review of Politics*, Vol. 61, No. 3. (Summer, 1999), ss. 403-438.
- Foucault, M. (1992), *The Archaeology of Knowledge*, London: Routledge.
- Gulbenkian Komisyonu (1996), *Sosyal Bilimleri Açın*, (çev.) Ş. Tekeli, İstanbul: Metis Yayınları.
- Habermas, J. (1997), *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*, (çev.) M. Tüzel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Keulartz, J., M. Schermer, M. Korthals, T. Swierstra (2004), "Ethics in Technological Culture: A Programmatic Proposal for a Pragmatist Approach", *Science, Technology and Human Values*, Vol. 29, No. 1 (Winter, 2004), ss. 3-29.
- Lewontin, R. C., (1971) "Science and Ethics", (editör notu), *BioScience*, Vol. 21, No. 15 (Aug. 1, 1971), s. 799.
- Lopez, J.J., Robertson, A. (2007), "Ethics or Politics?, The Emergence of ELSI Discourse in Canada", *Canadian Review of Sociology and Anthropology*, Vol. 44, Issue 2, ss. 202-218.
- MacCarthy, T. (1990), "The Politics of Ineffable", *Hermeneutics and Critical Theory in Ethics and Politics*, (ed.) Michael Kelly, Cambridge: MIT Press.
- Marcuse, H. (1964), *One Dimensional Man, Studies in the Ideologies of Advanced Industrial Society*, Boston: Bacon Press.
- Resnik, David B. (1998), *The Ethics of Science: An Introduction*, London: Routledge.
- Rollin, B.E. (2006), *Science and Ethics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Schaar, J. H. (1989), *Legitimacy in the Modern State*, Oxford: Transaction Publishers.
- Snow, C.P. (2001), *İki Kültür*, (çev.) T. Birkan, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.

- Toulmin, S. (1979), "Can Science and Ethics Be Reconnected?," *The Hastings Center Report*, Vol. 9, No. 3 (Jun., 1979), ss. 27-34.
- Touraine, A. (2007), "Sociology after Sociology", *European Journal of Social Theory*, 10 (2), ss. 184-193.
- Weber, M. (1996), *Sosyoloji Yazıları*, (çev.) T. Parla, İstanbul: İletişim Yayınları.